

A város egyenrangú polgáraiként

A KOLOZSVÁRI ZSIDÓK EMANCIPÁCIÓ UTÁNI TÖRTÉNETÉHEZ

Az erdélyi zsidók múltjáról századunk elején megjelent munkájában Eisler Mátyás, a kolozsvári neológ hitközség tudós főbbijára méltán panaszodik a tematikára vonatkozó történeti források „gyér és felkutatlan” voltára, ami azt eredményezte, hogy — ugyancsak Eisler megállapítása szerint — „a zsidók története Erdélyben oly tárgy, mely feldolgozóra mindeddig nem talált”.¹ Sajnos, a helyzet ma sem sokkal jobb. Ami a forrásokat illeti: rosszabb. Viszont biztatóbb a megjelent munkákat illetően; azóta ugyanis — megfelelő vagy kevésbé megfelelő tudományos kritikával — a helyi és részletkérdésekre vonatkozó több közlemény jelent meg. Ami a múltbeli forrásokat illeti: a századunkban pusztító totalitarizmus náci változata nemcsak a zsidók millióit semmisítette meg, hanem saját intézményrendszerük irattári anyagát is jórészt szétlúta, elpusztította. Így ennek a forráscsoportnak a viszonylatában a kutatók kénytelenek, a már megjelent adatokra, a sajtóra és az emlékirodalomra szorítkozni. Nem részletezzük az utóbbi források egymagukban nagyon megkérdőjelezhető értékét. Elég csak az elmúlt ötven év újságokból „szemelgetett” „történetírására” vagy a napjainkban elburjánzott emlékiratok egymásnak és a tényeknek ellentmondó adataira hivatkoznunk. Ezek használata más forrásokkal való kritikai egyeztetés nélkül igen sok kockázattal jár. Ezért minden esetben — így az erdélyi zsidók múltjának megismeréséhez is feltétlenül szükséges a források *rendszeres* feltárása, azok adatainak kritikai összevetése, mérlegelése, sőt: a már ismert források újraellenőrzése is, és koruk politikai, gazdasági és társadalmi összefüggéseiben való értékelése. Ugyanis — és ez ismét nem csak tematikánkra érvényes — elég gyakori az olyan eset, amikor bizonyos, kellően nem ellenőrzött forrásokra való hivatkozás tévesen értékelt adatok továbbadását jelenti, nem is beszélve az olyan értékelésekről, amelyek a mai gondolkodásmódot, szemléletet vetítik a múltba és ezek szemszögéből tárgyalnak bizonyos múltbeli jelenségeket, eseményeket. Hogy egy-egy forrás értékelésénél csak úgy érhetünk el a történelmi valósághoz, ha annak adatait összefüggéseiben mérlegeljük, példa lehet Bethlen Gábor 1623. június 18-án Kolozsvárt kibocsátott oklevelének vizsgálata.² Ezt általában Bethlen Gábor privilégiumaként emlegetik. (Nézetünk szerint azonban engedelemlevélről — *litterae induluales* — van szó és ezt a kifejezést veszi át az az 1627-beli országgyűlési határozat is,³ amely jóváhagyja az oklevél intézkedéseit.) Az oklevelet Bethlen Gábor a konstantinápolyi zsidók tekintélyes orvosának, Abraham Sarkának, közbenjárására, adta ki, de mindenképpen gazdaságpolitikai megfontolásból, elsősorban a kereskedelem élénkítése érdekében. Ez abból is kitűnik, hogy kifejezetten az újkeresztényekként ismert anabaptistáknak biztosított mentességekben kedvezményekben részesítette a zsidókat is. (Az anabaptistákat pedig ugyancsak gazdasági megfontolásból fogadta be az országba.)

A fejedelemnek viszont minden esetben tiszteletben kellett tartania az érvényben levő kiváltságokat, ezeknek rovására senkinek sem adhatott jogokat, kedvezményeket. Ezért minden kiváltság-, engedelem- vagy adománylevélbe bevették azt a záradékot is, hogy a fejedelmi oklevél nem sértheti mások jogait. Ezeknek figyelembevételével kell értékelnünk Bethlen Gábor nagyon jelentős engedelemlevelét, de fel kell ismernünk a korabeli korlátokat is, amelyek között érvényesülhetett. Elsősorban maga az oklevél mondja ki, hogy a zsidók lakhatása, illetve kereskedelmi tevékenysége a kerített, erősített helyekre vonatkozik. De számot kell vetnünk a városi közösségek kiváltságaival, törvényeivel, előjogaival is. Itt például csak két aspektusra térni kell ki. Az egyik magától értetődő korlátozás oka az, hogy a városi, közösség saját helyhatósági törvényeivel határozza meg, kit fogad be polgárának. Ez a jogi szemlélet az egész feudális jogrendszer fennállása idején érvényesül. (Például a múlt század egyik legjelentősebb kolozsvári vállalkozója, az olasz Gaetano Biassini, vagy ahogy e városban nevezték: Biasini Kajetán csak azután válhatott a város polgárává, miután eleget tett annak az előírásnak, hogy „kolozsvári örökös”, tehát ingatlanulajdonos lett)⁴ Ennek figyelembevételével értjük meg azt is, miért Gyulafehérvár az, ahol a zsidók letelepedhettek, illetve közösségekbe szervekedhettek. Gyulafehérvár ugyanis nem volt szabad királyi város, ahol a közösség saját törvényei szerint élt. Gyulafehérvár a nevét viselő fiskális (gyakorlatilag fejedelmi) uradalom mezővárosa volt, és a fejedelem mint a mezőváros földesura szabadon engedélyezhette a zsidók ottani lakhatását. Ez a földesúri alárendeltség magyaráz meg aztán számos más ottani jelenséget is, például a zsidók ügyében az igazságszolgáltatást. És ugyancsak ennek a helyzetnek pontosítását látjuk az *Appro-*

bata Constitutiók V. részének LXXXII. edictumában, amely megengedi továbbra is a zsidók szabad kereskedését, viszont lakhatásukat Gyufehérvárra korlátozza, ott is csupán „zsellérük” (azaz bérlőként), „csak hogy a városok privilégiuminak [kiváltságainak] sem pedig egyéb rendelkezések ne praejudicáljanak”.

A másik korlátozás a kereskedelmi tevékenységet érintette. Ezt egyes városok árumeállapító joga (*ius depositionis*) jelentette, amely arra kötelezte az idegen árust, hogy az illető városban rakodjon le és ott adja el áruját, ezáltal előnyben részesítvén a helyi céhbelleket és árusokat. Akár ezt a protekcionista jellegű korlátozást, akár a városi polgárság elnyerését szabályozó intézkedéseket tekintjük, könnyen eshetünk abba a hibába, hogy — mai szemléletünk alapján — csak a xenofóbiát, a valamilyen -ellenességet vegyük észre bennük. A kor szemléletének megfelelően azonban nem kell szem elől tévesztenünk azt sem, hogy a fenti intézkedések nemcsak valakik ellen hozattak, hanem a város törvényei szerint élő, annak terheit viselő közösség védelmét és érdekeit is szolgálták.

Az emancipációt megelőző korszakra vonatkozóan nehézséget jelent annak megállapítása, hogy milyen minőségben észlelhetjük a zsidók jelenlétét egy-egy településen. Hiszen szó sem lehet csupán a Török Birodalomból érkezett, kereskedést folytató, átmenetileg az országban tartózkodó zsidókról, valahol jog szerint lakókról és egyszerűen csak tényleges lakosokról. Ennek tulajdonítható, hogy például Kolozsvár esetében olyan eltérések az emancipáció előtt az adatok a zsidók lélekszámáról. Mert tény, hogy éppen a fennebb is említett feudális jellegű törvények nem tették lehetővé, hogy a zsidók teljes jogú városi polgárok legyenek Kolozsvárt. Nehéz viszont megállapítani a tényleges lakosság vagy az átmenetileg ott kereskedést folytatók számát, illetve ezeket pontosan elhatárolni egymástól.

Az elmondottak utalnak azokra a feladatokra, amelyek az erdélyi zsidóság múltját illető források feltárására és azoknak értékesítésére vonatkozóan még megoldásra várnak, de arra is, milyen nagy jelentőségű volt az egyenjogúsítás, az emancipáció jogi szabályozása.

Az alábbiakban annak a korszaknak a kolozsvári forrásairól szeretnénk számot adni, amelyek az emancipáció utáni első félszázadra vonatkoznak, nevezetesen az 1867 és 1918 közötti évekre. Előjáróban azt is el kell mondanunk, hogy ez sem minden nehézség nélküli kísérlet. Ugyanis az előző korszakban, éppen a megkülönböztetés jegyében, nemcsak a vallási közösség említésekor, hanem az egyén nevének feltüntetésekor is jelzőként mindig megjelent a zsidó (*sido*), mózeshitű vagy más, a hitfelekezethez tartozást meghatározó megjelölés. Tárgyalt korszakunkban ez személyek esetén természetesen megszűnik, de mintegy jelzőként a megváltozott szemléletnek, minden hitfelekezetre való utalás — legalább is hivatalosan és első sorban az intézmények viszonylatában — az „izraelita” szóval történik. (Így az előző korszaktól eltérően a hivatalos mutatókönyvekben is a zsidókra vonatkozó intézkedésekre az „izraelita” mutatószó utal.)

De éppen a polgári társadalom kialakulása során, az egyenrangú állampolgárként való beilleszkedés folyamatában újabb kérdések merülnek fel, amit aztán a későbbi események — például a cionizmus hatása — hangsúlyoznak. Az természetes, hogy a hitfelekezet sajátos intézményeit mint zsidó intézményeket tárgyalja az, aki a kérdéssel foglalkozik (jóllehet ma már itt is felmerül a kérdés: felekezeti intézményként vagy nemzeti intézményként tárgyalja-e?) Nehezebb a helyzet az egyének esetében. Az egyenjogú — esetünkben: kolozsvári — polgár végeredményben a tárgyalt liberális korszakban maga volt jogosult eldönteni hovatartozását. Felekezeti alapon lehet ugyan különbséget tenni, de mire vezethet ez? Az egykori kolozsvári tudományegyetem tudós professzorait, az irodalom, a művészet jeleseit tárgyaljuk felekezeti hovatartozás szerint? Márpedig a tárgyalt korszakban az egyetem számos professzora, az irodalom, művészet sok személyisége zsidó vallású volt, de ugyanakkor alkotó részese a város magyar polgárságának. Nehéz feladat vár arra, aki a szóban forgó korszak polgárosulásának adatait feldolgozza, nagyon józanul és becsületesen kell eljárnia, hogy ne essék sem az erőszakos asszimilálás, sem a méltatlan kirekesztés bűnébe.

Egyelőre azonban a következőkben a rendszeres forrásfeltárás során csupán egy forráscsoport néhány adatát közöljük. Nevezetesen azokat, amelyek a város 1867 és 1918 közötti közgyűlési jegyzőkönyvei átnézése során kerültek napvilágra. A korszak liberális szemléletének megfelelően aránylag szűk az a terület, ahol a városi közösség legfőbb testülete: a közgyűlés közvetlen kapcsolatba kerül, illetve beleszól egy-egy magánjellegű (felekezeti) intézmény vagy az egyén személyes ügyeibe. Ezzel azonban nem merül ki a város és polgárai közötti kapcsolat, és következőképpen nem érhet véget a városi levéltár anyagának vizsgálata sem. Az a szerv, amely közvetlen kapcsolatban van a tárgyalt korokban a város lakossá-

gával: a tanács. Iratanyagának rendszeres átvizsgálása tovább bővíti Kolozsvár zsidó (hitfelekezeti vagy nemzetiségű) lakosságának történetére vonatkozó adatokat. Bizunk abban, hogy erre is sor kerül.

A zsidók egyenjogúsítását kimondó törvényt követő évben a népiskolai közoktatást szabályozó 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a hagyományoknak megfelelően kialakult felekezeti oktatás megtartásával, illetve lehetővé tételével igyekezett az iskoláztatási kérdést megoldani. A felekezeti iskolák bizonyos feltételek mellett a községek (esetünkben: a város) költségvetéséből segélyben is részesülhettek. A feltételek — többek között — a tanerők képesítésére is kiterjedtek. Ezeket a szempontokat a későbbi oktatásügyi jogszabályok is megtartották. A törvényes rendelkezések betartása nem mindig történhetett zökkenőmentesen, hiszen egyes községek esetében — mint például az egyenjogúsítás előtti zsidóságiban — az állami rendelkezések által nem szabályozott módon, a közösségi hagyomány szerint folyt az oktatás. Kolozsvárt a zsidó hitközségek a törvényhatósági közgyűléssel tehát, többek között, a városi költségvetésből vagy vagyonból igényelt segélyek ügyében vagy a tanerők képesítése ügyében kerülhettek kapcsolatba. Városunk esetében a közgyűlés elé terjesztett költségvetési előirányzat *Közművelődési kiadások* vagy *Oktatásügyi szükségletek* fejezetében a *Hitfelekezeteknek népoktatási célokra* címhez mellékelte kimutatásból, illetve a zárszámadásból évente követhető a zsidó hitközségek felekezeti iskoláinak juttatott évi összeg. Ez az évek folyamán alakul ki a város költségvetési lehetőségeitől függően, és a város rendszerint arra hivatkozik, hogy a megszavazott összegben felül nem teljesítheti a felekezeti iskola: esetünkben a zsidó felekezeti iskola külön segély iránti kérését.

1875-ben a városi költségvetési előirányzat tárgyalásakor azt indítványozták, hogy mivel a város „a helybeli izraelitáknak eddig elő semminemű közsegélyt nem tervezett”, a zsidók „iskolája részére is a többi felekezeti iskolák tanítói fizetéspótlékaihoz arányosított városi segedelmezés szavaztassák meg”. A közgyűlés azonban abban az évben nem tárgyalta ezt az első, „kellő alakban fölszerelve nem levő s így ez idő szerint el nem határozható” indítványt.⁵ A következő években a segély összegét már előirányozták. Ezért 1889-ben, amikor „előterjesztik Ilkovicz Sámuel, képesített izraelita tanítónak a felsőbb leányiskolánál az 1883/84 tanév folyamán teljesített hitoktatásért 50 forint tiszteletdíj kiutalására beadott kérését”, a város ezt azzal az indoklással utasítja el, hogy „a hitfelekezetek a várostól évenként 6000 forintnyi segélyt kapnak népoktatási célokra, s hogy e törvény értelmében a hitfelekezetek kötelesek a hitoktatásról gondoskodni”.⁶

1905-ben az autonóm ortodox izraelita hitközség iskolaépítés céljára ingyen telek adományozását kéri a várostól. A kérést a közgyűlés egy bizottsághoz utalja — hogy az javaslatot tegyen az ügyben. A bizottság tagjai: dr. Engel Gábor, Gombos Ferenc, Havas Lázár, Nagy Dezső, Reményik Károly és dr. Szamosi János.⁷ A következő évben a bizottság előterjeszti javaslatát, melynek értelmében a kérés az eredeti ingyen telek adományozása helyett telek vagy segély adományozására módosul. A közgyűlés ezúttal sem dönt, hanem — mielőtt határozná — „utasítja a tanácsot, hogy hívja fel a kérelmező hitközséget, hogy az nyilatkozzék, hol és milyen telket akar megvásárolni, és arra milyen épületet akar emelni, illetve hogy erre a célra milyen összegű városi segély adományozását kéri”.⁸ Az építendő iskolára vonatkozó kérés (a szakbizottság véleményezésével és javaslatával) utójára 1907-ben került a közgyűlés elé. Ez azonban a következő indoklással teljesíthetetlennek minősíti az igényt: „Mivel a községi elemi iskolák államosítása és azok fejlesztése tárgyában az állammal kötött szerződés értelmében a város anyagi erején túl nagy kötelezettséget vállalt, s már korábban kimondta, hogy az állami elemi iskolák fejlesztésével kapcsolatban a felekezeti iskolák részére eddig biztosított évi segélyösszegeket fokozatosan megszünteti, másfelől a kolozsvári autonóm ortodox izraelita hitközségnek népiskola fenntartására ez idő szerint is évi 1200 korona segélyt biztosít”.⁹

Amint már említettük, a hagyományosan 1868 előtt működő zsidó iskolák, illetve felekezeti tisztségviselők tevékenységének beilleszkedése az emancipáció utáni törvény szabta rendbe nem ment zökkenőmentesen, amit elsősorban az magyaráz, hogy az egykor nem egyenjogúsított zsidóság helyenként kénytelen volt saját lehetőségei és tradíciói szerint megoldani az oktatást és a lelkesítő teendőik ellátását. Az új helyzetben viszont az iskolákban oktatók esetében a törvény megkívánta a tanítói képesítést, a rabbik esetében pedig az állam által elismert rabbiépző elvégzését. A törvény előírásainak meg nem felelő iskolákat zugiskoláknak minősíthették. Ennek az állapotnak a megszüntetése érdekében Borsod vármegye közönsége az országgyűléshez fordult, és Kolozsvár városától felirata támogatását kérte. A felirat megállapítja, hogy a törvényes keretek között működő iskolák és

lelkészek ügyében „a zsidó hitfelekezet is elismerésre méltó buzgalmat fejt ki helyenként; de ezen igyekezetét nagyban bénítja azon körülmény, hogy legtöbb egyháza nem bír alapos képzettségű lelkésszel, nem bír hivatásának megfelelni tudó tanítóval. A zsidó hitfelekezet lelkészei kevés számban kerülnek ki a budapesti rabbiszemináriumból”.¹⁰ Nem áll módunkban ellenőrizni, milyen mértékben vezette a felirat szerkesztőit a polgári társadalomba való teljes beilleszkedés elősegítésének óhaja és mennyiben bizonyos fokú türelmetlenség. Az ösztársadalmi igényeknek való megfelelés azonban a teljes polgári beilleszkedést szolgálta, és feltételezzük, hogy Kolozsvár város közgyűlése (akkor már jelentős számú zsidó hitfelekezetű taggal) ebben a szellemben vette pártolón tudomásul a feliratot.¹¹

Az 1585-ben létesített Házsongárdi temető a kolozsvári polgár temetője, köztemető volt, ahova a végtisztesség megadása után felekezeti különbség nélkül helyezték el halottaikat a kolozsváriak. Nem valószínű, hogy a polgári egyenjogúság hiányában temették hittestvéreiket a teljes polgárjogot nem nyert, akkor még gyér számú kolozsvári zsidók a Házsongárdi temető keleti széle melletti temetkezőhelyre. Valószínűbb, hogy vallási szertartásaik, hagyományaik döntötték el, hogy nem a köztemetőben, hanem saját temetkezőhelyükön temetkeztek. Ez az igényük az egyenjogúsítás után is fennmarad, bár azt követően már nem ritka, hogy a zsidó hitfelekezethez tartozó kolozsváriak a köztemetőbe temetkezzenek. Az első temetkezési hely azonban rövidesen elégtelennek bizonyult, és a város hitközségei a Házsongárdi temetőhöz tartozó vagy szomszédságában elterülő földterületekből igényelnek megszorodott híveik számára temetőhelyet. Így kerülnek ilyen jellegű kérvényeik — a városi fődek elidegenítése vagy hosszas használatba adása ügyében egyedül illetékes — városi közgyűlés elé.

1883-ban a helybeli statusquo ante izraelita hitközség a „köztemetőben az ortodox sírkert mellett föltett temetkezőhelye megbővítésére mintegy 1200 négyzetméternyi szomszéd terület átengedéséért” folyomodik a városhoz, mely terület átengedéséért folyomodik a városhoz, mely terület átengedéséért 200 forint évi díjat fizetne. A közgyűlés úgy határoz, hogy a helyrajzilag megjelölt 1661, 95 négyzetméternyi terület a kolozsvári statusquo ante izraelita hitközségnek „temetőhelyéhez befoglalhatás végett 100 forintra leszállított s a temetőalapba járulandó díj lefizetése mellett, a köztemetőből átengedtetik”.¹²

Néhány év múltán, 1892-ben a városi közgyűlés a régi — túlsúfolt köztemető beszüntetésére, illetve kibővítésére vonatkozó tanácsi javaslatot tárgyalja. Ezzel kapcsolatban a kolozsvári ortodox izraelita hitközség temetkezési hely kijelölése iránti kérését is előterjesztik. A közgyűlés — minekutána megállapítja, hogy a temető túlsúfolttsága miatt már nem használható — kimondja ennek beszüntetését, s egyúttal az új temető helyeként jelöli ki azt a 14–15 holdnyi területet, amely az addigi köztemető tetején, a déli részén fekszik, s amelyet a néhai Schütz János volt temetőfelügyelő idején vásároltak. A közgyűlés ugyanakkor egyhangúlag jóváhagyja, hogy az ortodox izraelita hitközségnek 3 hold 503 négyzetöl területet a temetőalap javára fizetendő 100 forint díj ellenében átenged.¹³ Így létesült a Házsongárdi temető délkeleti oldalán, a Tordai útról nyíló ortodox zsidótemető.

Ahhoz, hogy valamely törvényesen működő — elismert — vallásfelekezet templomot építsen, a kor szellemének megfelelően külön engedély nem kellett. Mert minden városi építkezés esetében — a tárgyalt korszakban — ehhez csupán a városrendezési szempontok betartása és a megfelelő építkezési jóváhagyás volt szükséges. Ennek kiadása a városi tanács hatáskörébe tartozott, ügyintézője pedig a mérnöki hivatal volt. Az esetben viszont, ha a templomot építeni kívánó felekezet közterületen óhajtott építkezni, illetve a város tulajdonában lévő telek átengedését kérte, az ügyben a közgyűlésnek kellett döntenie. Ebben a vonatkozásban került kapcsolatba a közgyűléssel az egyik kolozsvári zsidó közösség — a statusquo ante hitközség. Akárcsak a temető esetében, ezúttal is az új templom építését nemcsak a sokasodó hitközségi tagok, hanem a zsidó hitfelekezetben az 1868/69-es országos egyetemes zsidó kongresszus óta történt tagolódás tette szükségessé. Ezt a tagolódást jelzi a külön hitközségek léte; a kongresszusi (más néven neológ) zsidóság hitközsége, az ortodox hitközségek és a statusquo ante hitközségek léte. Amint láttuk, 1883-ban a statusquo ante hitközség kért temetőrészt az ortodox zsidó felekezeti temető mellett. 1884-ben ugyanez a hitközség fejléces papirom kérését terjeszt be a városi tanácshoz, amelyben templomépítés céljára telket kér. A fejléc feliratából azonban kihúzták a „statusquo ante” szavakat, csak az „izraelita hitközség” megjelölés maradt, s a városi ügyintézés során az előadói íven s egybeült is a kérvényező „haladó izraelita hitközségként” említik. Ez a hitközség az 1884-ben a kolozsvári városi tanácshoz benyújtott folyamodásában a vá-

ros tulajdonában levő Trencsinvár téri Radnótfáy-féle pusztatelekből — mely a városnak évente 220 forint bért jövedelmezett — a templom építésére 1465 négyzetméternyi teret kért díjtanul vagy mérsékelt díj fizetése mellett. A kérvényhez csatolt iratok közt szerepel az említett telek térrajza is (Trencsényi/Trencsinvár, Trencsin, Trincsin, Trencsin tér névvel emlegetett terület az egykori Magyar-kaputól (a Protestáns Teológiai Intézetől) a Bethlen bástyaig terjedt). A kérvény — valószínűleg a jobb ügyintézészt előmozdítandó — a következő megjegyzéssel zárul: „megemlítjük, hogy mi azon helyre egy korszerűen épített templomot óhajtunk építeni, mely épület mindenesetre azon hely szépítésére szolgálna”.¹⁴

A szakbizottságok — melyekhez a benyújtott kérvények véleményezés végett kerültek — a folyamodó hitközség részére végül is templomhelyül a városnak a hídelvei Nagy utcában fekvő Domokos-féle telkét ajánlják több feltétel mellett átengedni. A feltételek a következők: a telek a hitközségnek akkor adatik át, ha és amikor az építéshez tetteleg hozzáfog; a tulajdonjog csak az építés teljes befejezése után illeti meg a hitközséget; mivel a telek megszerzése a városnak mintegy 1800 forintjába került, ez összeg egy részének megtérítésül a hitközség köteles lesz a telek tetteleges átvételétől számított 5 év alatt a város pénztárába kamat nélkül 1000 forintot fizetni; a hitközség köteles a templomot 3 év alatt felépíteni, illetőleg az építést elkezdni; a templom a város által jóváhagyott terv szerint lesz felépítendő.¹⁵ Mivel a város végül is a megfelelő telket a Nagy utcában adta a hitközségnek, nyilvánvalóan az ebben az utcában épített neológ — a mai Horea úti — emléktemplomról van szó.

Az ortodox zsidóság már régebről épített templomáról egy 1901-es jegyzőkönyvi bejegyzésből értesülünk, melyben a kolozsvári autonóm ortodox izraelita hitközség a Zsidótemplom (később Pap, majd Paris) utca kikövezését kéri, s melyre válaszként a közgyűlés kimondja a Zsidótemplom utca zsidótemplom felőli járdájának aszfalttal való újraburkolását.¹⁶

Az emancipációnak és — ennek következtében — a polgári társadalomba való beilleszkedésnek a városi közgyűlési anyagban a leglátványosabb bizonyítéka a zsidó vallású városi polgárok jelenléte az évente összeállított legtöbb adót fizetők névjegyzékében, valamint az orvosi diplomák kihirdetése során.

A törvényhatóságok keretében nagy jelentősége volt a legtöbb adót fizetők — az úgynevezett virilisták — rangsorolásának. Ugyanis a törvényhatósági bizottság (közgyűlés) tagjainak a fele nem választás útján került a bizottságba, hanem a legtöbb adót fizetők közül. A kor szellemének megfelelően ezek jelenlétét a város (vármegye) vezető testületében a közteteherviselésben való jelentős részvételük (adómennyiség összege), illetve a társadalmi életben való tevékenységük (az értelmiségiek adójának magasabb értékelése) indokolta. A virilisták befolyását a törvényhatóság életében egyrészt éppen szellemi és vagyoni súlyuk, másrészt összekötéseik biztosították. Természetesen ezúttal a zsidó hitfelekezethez tartozó virilisták nem felekezeti alapon kerültek a törvényhatósági bizottságba, hanem a fentebb említett okok miatt. Mivel a legtöbb adót fizetők jegyzékét a közgyűlés állapítja meg, ennek arányában követhető a zsidó hitfelekezethez tartozó városi polgárok jelenléte Kolozsvár város vezető testületében.

Egy 1888-as jegyzőkönyvi bejegyzés szerint — például — Weiss Mór gyáros 442 forint 69 krajcárnyi egyéni államadóhoz hozzászámítják az általa mint egy társaság által fizetett reá eső 1/3 részét (768 forint 86 krajcár), s így az 1211 forint 55 krajcárnyi adójával Weiss Mór a legtöbb adót fizető törvényhatósági bizottsági tagok névjegyzékében az 52. helyről a 4. helyre kerül.¹⁷

A vizsgált 1893-as és 1900-as esztendőkből — szintén csak példaként kiragadott évek — a következő zsidó vallású polgárok szerepelnek a városi törvényhatósági bizottság legtöbb adót fizető tagjai sorában: 1893-ban (az 56 tag és 7 pótag között): Weiss Mór szeszgyáros, kereskedelmi és iparkamarai tag — 1482 forint és 53 krajcár adó (4. hely), dr. Goth Manó orvos (8.), Helfi Adolf háztulajdonos (14.), ifj. Rosenfeld József terménykereskedő (22.), Veisz József kereskedő, kereskedelmi és iparkamarai tag (46.); a pótagok között: Fenichel Salamon tojásgyáros (3.), Áron Mihály szeszgyáros (6.).¹⁸ 1900 — (56 tag és 4 pótag): Rosenfeld József magánzó (5.), Veisz József bankigazgató (27.), Smiel Dávid vállalkozó (45.), Veisel Sámuel húskereskedő (49.), Náthán Salamon ügyvéd (54.), dr. Weisz Miksa ügyvéd (55.).¹⁹

A zsidó hitfelekezethez tartozó törvényhatósági bizottsági tagok aktív részvételéről a város legfőbb testületében ezúttal egy példát ragadunk ki: 1911-ben Hirsch Ödön törvényhatósági bizottsági tag indítványt terjeszt a közgyűlés elé a földgáz értékesítésére és a város érdekében való felhasználására vonatkozóan.²⁰

A város jól szituált polgárai — a helybeli zsidó polgárság közül is többen — nemritkán haláluk után a városra hagyományozták vagyonuk egy részét. Ebben a vonatkozásban megemlítendő Weiss Dávid példája is, aki a város szépítésére 1889-ben 200 forintot, a városi szegények javára pedig 100 forintot hagyott.²¹

A zsidó orvosok mindig jelentős szerepet játszottak az évszázadok folyamán, már akkor is, amikor hittestvéreik — a feudális társadalom tagoltságában — még a korlátozott jogú alattvalók sorsában osztoztak. Gondoljunk csak Bethlen Gábor már említett orvosára, Abraham Sarkára, akinek tekintélyét és közbenjárását az 1623-beli, a zsidók javára kiadott engedelemlével is megemlíti. Mivel a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk 46. paragrafusa előírta, hogy az ország területén gyakorlatra jogosított minden orvos a gyakorlat megkezdése előtt köteles volt oklevelét az illetékes közigazgatási hatóságnak beiktatás és kihirdetés végett bemutatni, ez a közigazgatási hatóság pedig Kolozsvár város esetében a törvényhatósági bizottság közgyűlése volt, a zsidó orvosok okleveleinek kihirdetését rendszeresen követhetjük a közgyűlési anyagban. Íme néhány példa az 1894. esztendőből: dr. Feldmann Ignác, dr. Hegyi Mózes, dr. Hirschfeld Jenő, dr. Langfelder Arthur, dr. Scherer János.²²

Ugyancsak a (közgyűlési anyagban követhetők a törvényhatóság döntései azokkal a jelentősebb gazdasági vállalkozásokkal kapcsolatban, amelyekben a város érdekelt félként szerepel, illetve — vizsgált tematikáknak megfelelően — amelyekben zsidó vállalkozók is részt vettek. E tekintetben is ezúttal csak egy példára szorítkozhatunk: 1902-ben előterjesztik dr. Weisz József ügyvédnek és dr. Boros György városi bizottsági tagnak az indítványát egy Kolozsváron létesítendő posztógyár támogatása iránt. A kéréshez csatolt prospektus szerint Schrubsohl W. H. úr, a The Anglo-Hungarian Miles Ltd. címen társulatot alapít, hogy a magyar kormány támogatásával, angol tőkével Magyarországon több pamut- és gyapjúfonógyárat létesítsen — és Schrubsohl úr szerint a társaság hajlandó lenne Kolozsvárt egy posztógyárat létrehozni. A közgyűlés támogatja az ajánlatot, és Weisz József s Boros György megbízottak kérésére tulajdonjogilag átengedi a város tulajdonát képező Hunyadi rétet a létesítendő posztógyár céljaira.²³

Jeleztük: írásunkban az egyenjogúsított zsidóság első félévszázadára vonatkozó kolozsvári történeti forrásokból egy meghatározott forráscsoport adatait és annak kutatási lehetőségeit ismertettük. Nem az első ötven év történetének megírására vállalkoztunk, mert ehhez valamennyi hozzáférhető forrás adatainak kritikai vizsgálata szükséges. A vizsgált szakasz sem mentes nehézségeiktől, a polgárosodás folyamatába való beilleszkedés zavaraitól, viszont lehetővé tette a zsidóság teljes jogú részvételét a város társadalmi életében, a polgárosulást, a gyarapodást és a szellemi javak értékesítését. Mint minden korszaknak, ennek is vannak árnyoldalai, az egyének életében külön-külön minősíthető folyamatokkal. És most utólag lehet azon is vitatkozni, hogy zsidóként vagy egyszerűen a város polgáraiként járultak hozzá az egykor megkülönböztetett zsidók a város fejlődéséhez. De egészében véve ez az ötven év a polgári együvértartozás képét mutatja. Ez is, mint minden társadalmi történés, a történelemhez tartozik, és erről sem lehet, sem szabad megfelelednünk.

KOVÁCS KISS GYÖNGY

JEGYZETEK

¹ Eisler Mátyás: *Az erdélyi zsidók múltjából*. In *Erdélyi Múzeum* XVIII/1901. 95. — ² *EOE*. VIII. 143—145. — ³ *Uo.* 371. — ⁴ *Kolozsvár város levéltára a kolozsvári Állami Levéltárban* (a következőkben: *KvLvt*). *Protocollum oeconomico-politicum*. 1832. 19—20., 541—542. — ⁵ *KvLvt* — 1875. évi közgyűlési jegyzőkönyv (a továbbiakban *kgjykv.* 166—167. l. 184/17., sz. (a továbbiakban elsőnek a lapszámot jelzem, utána a határozat száma következik). — ⁶ *KvLvt* — 1889. évi *kgjykv.* 30/72. — ⁷ *Uo.* 1905. évi *kgjykv.* 33/35. — ⁸ *Uo.* — 1906. évi *kgjykv.* 201/282. — ⁹ *Uo.* — 1907. évi *kgjykv.* 36/38. — ¹⁰ *Uo.* — *tanácsí iratok*. 1883. évi 8769. sz. — ¹¹ *Uo.* — 1883. évi *kgjykv.* 141/200. — ¹² *Uo.* — 48/76. — ¹³ *Uo.* 1892. évi *kgjykv.* 16/13. — ¹⁴ *Uo.* — 1884. évi *kgjykv.* 123—124/162; tanácsí iratok, 1884. évi 4558. sz. — ¹⁵ *Uo.* — 1884. évi *kgjykv.* 123—124/162. — ¹⁶ *Uo.* — 1901. évi *kgjykv.* 70/241. — ¹⁷ *Uo.* — 1888. évi *kgjykv.* 52/100. — ¹⁸ *Uo.* — 1893. évi *kgjykv.* 16/9. — ¹⁹ *Uo.* — 1900. évi *kgjykv.* 9/9. — ²⁰ *Uo.* — 1911. évi *kgjykv.* 98/98. — ²¹ *Uo.* — 1899. évi *kgjykv.* 123/250. — ²² *Uo.* — 1894. évi *kgjykv.* passim. — ²³ *Uo.* — 1902. évi *kgjykv.* 43/130, 100/220.